

УДК 373.5.016:91

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ УМІНЬ УЧНІВ

Федоренко Ю.Ю.,
аспірант кафедри теорії та методики навчання
природничо-географічних дисциплін
Інститут природничо-географічної освіти та екології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті порушено проблему пошуку навчальних засобів для формування пізнавальних умінь учнів основної школи на уроках фізичної географії. Здійснено спробу довести, що завдяки виконанню школярами 6–8 класів спеціально розроблених творчих завдань можливо сформувати вміння працювати в будь-яких нестандартних умовах та швидко перелаштовуватись від одного виду діяльності на інший, бути незамінним інтелектуально розвиненим та висококваліфікованим фахівцем своєї справи. Розроблено та запропоновано систему творчих завдань для учнів основної школи.

Ключові слова: творчі завдання, пізнавальні уміння, освітній процес, пізнання, формування умінь учнів.

В статті затронута проблема пошуку навчальних засобів для формування пізнавальних умінь учнів основної школи на уроках физической географии. Предпринята попытка доказать, что благодаря выполнению школьниками 6–8 классов специально разработанных творческих задач возможно сформировать умение работать в любых нестандартных условиях и быстро перестраиваться от одного вида деятельности на другой, быть незаменимым интеллектуально развитым и высококвалифицированным специалистом своего дела. Разработана и предложена система творческих заданий для учащихся основной школы.

Ключевые слова: познавательные умения, творческие задания, процесс образования, познание, формирование умений учащихся.

Fedorenko Y.Y. CREATIVE TASKS AS A MEAN OF FORMATION PUPIL'S COGNITIVE SKILLS

This article was written about the problem of finding training facilities for the formation cognitive skills of students still in the process of schooling on lessons of Physical Geography. Attempted to prove that specially developed creative tasks by students of 6 – 8 classes should form untempered ability to work in unusual conditions and rearranging quickly from one activity to another, be indispensable intellectually advanced and highly qualified specialists in their field. Developed and proposed the system of creative tasks for secondary school pupils.

Key words: cognitive skills, creative tasks, the process of education, cognition, formation of pupils' skills.

Постановка проблеми. Становлення системи географічної освіти в Україні вимагає реалізації нових підходів до навчання та виховання в школі, оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства і педагогічної думки підвищуються вимоги до рівня інтелектуального розвитку учнів. Сьогодні, як зазначається в Державній національній програмі «Освіта» України XXI століття, виникла потреба «відродження і розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини» [3, с. 50]. Отже, виховання творчої особистості є головним завданням української школи.

Пріоритетним напрямом розвитку вітчизняної освіти є формування в учнів предметної компетентності. На сучасному етапі компетентісно спрямованого навчання

актуальною проблемою є співвідношення наукового змісту та методики формування умінь учнів [2, с. 96]. У світі знання стають більш доступними для тих, хто хоче оволодіти ними, тому переосмислюється самоцінність знань. Сьогодні підвищились вимоги, яким має відповідати молода людина для успішного входження в самостійне життя. Зростає роль умінь самостійно здобувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку, самовдосконалення людини. Тема дослідження є актуальною на етапі модернізації української шкільної географічної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідею перебудови шкільної освіти на основі компетентісного підходу підтримують такі вчені, як Б.П. Бітінас, О.Я.Савченко, М.В. Рижаків, С.Е. Шишков та ін. Педагогічною проблемою, як навчити учнів вчитися, займаються вітчизняні науковці:

М.В. Гриньова, О.П. Кравчук, Т.Г. Назаренко, Л.А. Покась, О.М. Савченко, В.Ф. Паламарчук. Пізнавальні завдання для учнів із різних предметів були предметом дослідження І.Я. Лернера, В.Ф. Паламарчук, В.І. Паламарчук, О.М. Топузова, А.В. Усової, В.Д. Шарко, В.О. Шелонцева.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та обґрунтування методичних можливостей застосування різних засобів навчання, а саме творчих завдань, у процесі формування пізнавальних умінь учнів під час вивчення фізичної географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання, зазначені Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Концепцією розвитку освіти України на період 2015–2025 років (проект), орієнтують учителя на запровадження таких форм методів навчання, які формують уміння вчитись, здатність організовувати самопізнання, самореалізацію особистості в різних видах творчої діяльності впродовж життя.

Фізична географія як універсальний шкільний предмет, який вивчають учні 6-8 класів, має можливості для формування вмій вчитися, пізнавальних (тобто інтелектуальних) умінь упродовж життя.

Прийоми формування пізнавальних умінь можна застосовувати на уроках усіх типів. Найповніше продемонструвати застосування цих прийомів можна під час контролю (перевірки та оцінювання), засвоєння учнями навчального матеріалу, а саме: етапі закріплення вивченого матеріалу (самостійна робота на 10–15 хв), під час поточного опитування, виконання домашнього завдання, на тематичній контрольній роботі.

Формування умінь школярів здійснюється в навчальній діяльності. Навчання – свідомий тривалий процес, який складається з урочної, позаурочної та позакласної роботи. Основною формою для навчання залишається урок. Формування умінь учнів 6-8 класів має відбуватись, на нашу думку, під керівництвом учителя, оскільки свідомість учнів на цьому віковому рівні є низькою. Урочна система має можливість надійно, контрольовано, системно, на належному педагогічному рівні формувати уміння в учнів і в позаурочний час учити через методичні розробки (алгоритми дій і інструктажі), закріплювати уміння [6, с. 105]. Успішний результат буде за умови, якщо виконання завдань буде регулярно перевірятись, аналізуватись у позакласний час у підготовці до шкільної предметної олімпіади, у роботі шкільного гуртка. Учитель географії має можливість впливати на формування умінь школяра [5, с. 24].

Пізнавальні уміння, ключові слова дослідження розглядаються як компоненти накопичення теоретичних знань. Вітчизняні методисти пізнавальні уміння розглядають як здатність розпізнавати окремі географічні об'єкти, процеси, явища; аналізувати природні явища і процеси; зіставляти та порівнювати об'єкти навчання; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; систематизувати й узагальнювати, робити висновки світоглядного характеру.

На даний час вагоме значення набуває процес формування особистості, яка спроможна реалізувати свій природний потенціал, вміння саморозвитку та конкурентоспроможності [7, с. 203].

Використання творчих завдань у загальноосвітній школі є одним із способів формування такої всебічно розвинутої особистості. Адже творче завдання – це взаємозв'язок пізнавального та розумового завдань. Його рішення вимагає від учня «застосування раніше засвоєних знань та умінь у новій ситуації, їх комбінацію та перетворення, побудову їх на основі способу рішення, бачення нової проблеми в традиційній ситуації, бачення структури і нової функції об'єкта» [1, с. 13]. Тому саме засобом формування пізнавальних умінь учнів 6-8 класів ми обрали творчі завдання, тобто розвивальні, захоплюючі, спонукальні до пізнання, до способу здобувати знання.

Творчі завдання за нашою методикою мають використовуватись на уроках фізичної географії як дидактичний матеріал для виконання не окремими учнями (навчальною групою), а цілим учнівським колективом, тоді потрібно враховувати, що рівень навчальних досягнень та природних можливостей в учнів різний. Учитель має розробляти різномірні завдання для сильних і слабких за рівнем знань учнів.

Теорія та методика використання творчих завдань у процесі становлення особистості учнів розроблялась у працях відомих учених: Г.С. Альтшуллер, В.В. Давидова, А.Ф. Єсаулова, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, В.О. Моляко, З. І. Слєпко, О.М. Топузова.

Проблема структурно-психологічної характеристики людини як суб'єкта творчої діяльності, психологічні особливості розвитку відображені в роботах К.А. Абульханової-Славської, Л.І. Божович, Л.М. Попова, В.А. Петровського та ін.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень Н.А. Менчинської, І.І. Резвіцького, Д.Б. Ельконіна та ін. показав, що для учнів актуальним є прагнення до самореалізації, до творчого самовираження, що дає підставу вважати творчі завдання засобом

розвитку пізнавальних умінь у процесі навчання учнів, одним із способів становлення особистості, яка в майбутньому зможе знайти своє місце в житті, досягти успіху та самореалізуватись [4, с. 177].

Творчі завдання та їх розробка є одним із шляхів підвищення продуктивності навчально-виховного процесу в школі. Творчі завдання розглядаються як ефективний засіб розвитку пізнавальних умінь і творчої активності, креативності особистості зустрічаються в дослідженнях В.І. Андреева, В.І. Загвязинського, І.Я. Лернера, І.І. Малкіна, А.М. Матюшкина, Н.А. Менчинської, П.І. Пидкасистого, Н.А. Половнікова, В.Є. Столина, А.І. Умана, А.В. Хуторського.

Завдання є творчими, якщо в їх зміст закладена багата уява, елемент захопленості (цікавості), інформаційна накопиченість, причинно-наслідкова закономірність, спонукання до пошуку, до пізнання нового, і результати їх виконання спрямовані на логічно послідовну зв'язаність набутих знань, відкриття нового, розвиток особистості [8, с. 24].

Отже, аналіз літературних джерел показав, що науковці та вчителі ведуть активний пошук засобів ефективного формування умінь в учнів для навчання впродовж усього життя. Головне на сьогодні не мати багаж, а вміти ними оперувати на практиці.

Як бачимо, тема дослідження – актуальна, але розроблена недостатньо.

Проаналізувавши ряд концептуальних підходів до трактування терміну «творчі

завдання», можна зробити узагальнення, що це визначений для виконання обсяг розумової та пізнавальної діяльності, який передбачає використання знань, умінь, навичок у новій ситуації, що були отримані в процесі навчання (таблиця 1).

Наведемо приклади **творчих завдань пізнавального характеру**:

1. Уявіть, що Ви – міністр із питань екологічної безпеки навколишнього середовища. Які заходи Ви запропонували б для вирішення питань чистоти атмосферного повітря в містах та сільській місцевості? Складіть порівняльну характеристику.

2. Чи правда, що влітку вночі на березі Чорного моря температура морської води буде тепліша, ніж температура піщаного пляжу? Відповідь обґрунтуйте.

3. Логічно подумайте, якби на півночі материк Південна Америка омивав би ще один – третій – океан, як це вплинуло б на природу континенту? Відповідь обґрунтуйте.

Творчі завдання пізнавального характеру

1. Що було б з природними особливостями України, якби Дніпровський льодовик не зупинився, а продовжив свій рух далі? Відповідь обґрунтуйте.

2. Чи можливо, що в різних частинах географічної оболонки утворюються однакові за характеристиками ландшафти. Поясніть, чому?

3. Уявіть, що Ви – вчений-географ. За яким власним планом запропонували б дати характеристику одиницям фізико-географічного районування?

Таблиця 1

Творчі завдання причинно-наслідкового характеру для шестикласників
Розділ «Оболонки Землі». Тема: «Атмосфера»

Встановіть причини фізико-географічних процесів та явищ, якщо відомі наслідки:

№	Наслідки	Причини
1	Без атмосфери життя на нашій планеті було б неможливим. Чому? Встановіть причини.	1. Атмосфера – повітряна оболонка Землі, що оберігає її від надмірного нагрівання сонячним промінням вдень і сильного охолодження – вночі. 2. Прозора повітряна оболонка виконує захисну функцію від тіл космічного походження, зокрема метеоритів, більшість із них згорає, не долетівши до поверхні. 3. Киснем, що є в повітрі, дихають усі живі організми на Землі.
2	Вміст води та вуглекислого газу в атмосфері змінюється, на відміну від інших складових повітря. Чому?	1. Атмосферне повітря – суміш газів. До його складу входить 20 різних газів. 2. Основними складовими є: азот (78%) і кисень (21%), на решту припадає лише 1% (аргон – 0,96%, вуглекислий газ – 0,03%). Такий склад повітря майже скрізь на Землі однаковий до висоти 100 км. 3. Справді, вміст водяної пари і вуглекислого газу може змінюватись, оскільки водяна пара потрапляє в атмосферу в результаті випаровування, а вміст вуглекислого газу залежить від процесу фотосинтезу рослин.
3	Зі зміною температури повітря безперервно змінюється атмосферний тиск, чому так? Відповідь обґрунтуйте.	1. Атмосферний тиск – це сила, з якою повітря тисне на земну поверхню і на всі предмети на ній 2. Під час нагрівання об'єм повітря збільшується, воно стає менш щільним і легшим. Тому зменшується атмосферний тиск. 3. Внаслідок охолодження повітря відбуваються зворотні явища.

Творчі завдання причинно-наслідкового характеру з географії для 7 класу Розділ «Материки». Тема: «Південна Америка».

Встановіть причини, якщо відомі наслідки:

№	Наслідки	Причини
1	У північній широкій частині материка Південна Америка випадає багато опадів. Чому? Встановіть причини.	1. Обриси Південної Америки нагадують трикутник, який, звужуючись, простягнувся з півночі на південь. 2. Материк перетинається екватором у північній широкій частині. 3. Материк омивається водами Тихого та Атлантичного океану.
2	На південному заході Південної Америки розташована пустеля Наміб. Поясніть, чому так сталось.	1. На південному заході материка спостерігається мала кількість опадів – до 100 мм на рік. 2. Південно-західні береги Південної Америки омиває холодна Перуанська течія, яка впливає на формування пустелі, адже повітряні маси, що рухаються від узбережжя материка вглиб, не насичені вологою.
3	Озеро Маракайбо називають скарбницею «чорного золота». Чому? Поясніть причини.	1. Оз. Маракайбо є найбільшим озером-лагуною тектонічного походження на материку, що славиться значними запасами паливних корисних копалин. 2. Це озеро є унікальним за запасами нафти, що називають «чорним золотом». 3. На його дні пробурено понад 6 тис. нафтових свердловин, де ведеться активний видобуток даного ресурсу.

Творчі завдання пізнавального характеру

1. Що було б з материком Південна Америка, якби він не відколовся від Гондвани в результаті дрейфу літосферних плит? Відповідь обґрунтуйте.

2. Уявіть, що Ви – океанолог. Які гідрологічні об'єкти Південної Америки для дослідження обрали б? Відповідь обґрунтуйте.

3. Чи правда, що індіанці є представники монголоїдної раси? Наведіть конкретні приклади, що доводять чи спростовують це твердження.

Творчі завдання причинно-наслідкового характеру для восьмикласників Розділ «Ландшафти та фізико-географічне районування».

Тема: «Природні територіальні комплекси».

Встановіть причини фізико-географічних процесів та явищ, якщо відомі наслідки:

№	Наслідки	Причини
1	Одним із найважливіших завдань науки є систематизація знань. У фізичній географії систематизація знань про природні об'єкти здійснюється у вигляді фізико-географічного районування. Чому? Поясніть причини.	1. Фізико-географічне районування – виділення й опис великих територій, для яких характерна певна єдність і неповторність рис природи. 2. Комплексні дослідження ландшафтів потребують їхнього узагальнення, поєднання за розмірами, особливостями природних умов та іншими особливостями. 3. На основі генералізації фізико-географічних досліджень ландшафтів складають карти фізико-географічного районування.
2	Відповідно до фізико-географічного районування фізико-географічна країна відповідає одному класу ландшафтів. Чому? Поясніть причини.	1. На формування ландшафтів та фізико-географічних одиниць впливають одні й ті ж чинники: тектонічний та циркуляційний. 2. Фізико-географічна країна та клас ПТК розташований більшою своєю частиною на Східноєвропейській літосферній плиті. 3. Як у фізико-географічній країні, так і в класі ландшафтів чітко виражена зональність ґрунтового-рослинного покриву та представників тваринного світу
3	Під час створення карт фізико-географічного районування ландшафтів межі узагальнюються за переважаним класом, типом, чи видом ландшафтів. Чому? Поясніть причини.	1. У природі ландшафти утворюють складну мозаїку, що потребує генералізації під час створення карт за переважаним видом. 2. Географічні карти фізико-географічного районування відображають основні одиниці даного районування. 3. Між одиницями фізико-географічного районування та одиницями класифікації ландшафтів існує певна відповідність: фізико-географічна країна = клас ландшафтів, природна зона = тип ландшафтів, фізико-географічна підзона = підтип ландшафтів, фізико-географічний район = вид ландшафтів

Висновки з проведеного дослідження. Отже, особливу роль у вирішенні проблеми активізації продуктивної розумової діяльності учнів набувають дослідження творчості, а саме використання творчих завдань, метою яких є розробка методів, що дозволяють підвищити ефективність творчої діяльності в процесі навчання географії в основній школі. Тому для переходу до усвідомленого володіння розумовими прийомами та операціями потрібно змінити методику викладання та організувати навчальний процес на основі більш широкого застосування методів стимулювання розумової діяльності за рахунок використання творчих завдань у процесі навчання учнів основної школи. А саме методи активізації розумової діяльності – це спеціальні практичні психолого-педагогічні прийоми, спрямовані на підвищення ефективності протікання процесу навчання, його продуктивності в процесі розвитку пізнавальних умінь. Розробка методу обумовлена тим чи іншим теоретичним підходом до розуміння продуктивної природи мислення, його механізмів [2].

Аналіз навчальних програм із географії показав, що використання творчих завдань як засобу розвитку пізнавальних умінь на уроках закладене в змісті державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Уміння є дуже важливими для навчальної діяльності, вони є інструментом дії, що фор-

мується і розвивається в процесі діяльності.

Тому ефективність формування пізнавальних умінь учнів можливе за умов використання творчих завдань у процесі навчання, мотивації до фізичної географії, свідомого бажання вчитись, активної самостійної діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воробйова Р. Розвиток творчої особистості учня на уроках географії / Р. Воробйова. – Київ : Педагогічна преса, 2004. – № 2. – 53 с.
2. Глебова М.В. Методы психологической активизации продуктивной умственной деятельности учащихся / М. В. Глебова // Молодой ученый. – 2011. – № 12. – Т. 2. – 110 с.
3. Державна національна програма «Освіта» Україна XXI ст. – К. : Райдуга, 1994. – 272 с.
4. Мілерян Є.А. Психологія формування загальношкільних політехнічних умінь / Є.А. Мілерян. – М. : Наука, 1973. – 236 с.
5. Покась Л. Групова діяльність учнів на нестандартних уроках з фізичної географії / Л. Покась. – 2005. – 53 с.
6. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія та практика / О.М. Топузов – К. : Фенікс, 2007. – 303 с.
7. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект. Посібник для вчителів і студентів / В.Д. Шарко. – К. : [б.в.], 2006. – 220 с.
8. Шматова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шматова. – М. : Педагогика, 1982. – 246 с.